

Recensions

Moulie VIDAS. *Tradition and the formation of the Talmud*. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 2014. 239 p.; 23 cm. ISBN 978-0-691-17086-2 (en rústica); ISBN 978-0-691-15486-2 (en cartoné).

Tradition and the formation of the Talmud és la reelaboració de la tesi doctoral de l'autor (nascut l'any 1983) presentada a la Princeton University l'any 2009. És un estudi d'història de les fonts i de la redacció del Talmud de Babilònia, amb àmplies implicacions d'història cultural. Consta d'una introducció (p. 1-19). La primera part (p. 23-111) conté tres capítols: «The alterity of tradition», «The division into layers» i «Composition as critique». La segona part (p. 115-202) consta de tres capítols més: «Scholars, transmitters, and the making of *Talmud*», «The debate about recitation» i «Tradition and vision». Les conclusions (p. 203-213), els agraïments, bibliografia, índex de fonts i de matèries clouen el llibre.

El llibre se situa en una perspectiva molt innovadora en la crítica de les fonts del Talmud de Babilònia: la idea generalment admesa és que l'obra conté un estrat bàsic amoràita, que va ser aprofitat per un estrat posterior que va alterar el material antic, de manera que les discussions van esdevenir més abstractes i més plenes de dialèctica i justificacions. Shamma Freidman i David Weiss-Halivni són els principals defensors d'aquesta perspectiva. L'objectiu, aleshores, és recuperar l'estrat antic, que hauria de reflectir la veritable opinió de la Llei oral.

La posició de Vidas és que tot l'argument talmúdic és una unitat: els textos que semblen més antics són construccions literàries d'època tardana per crear una sensació de distància i permetre obertures creatives. Una opinió tradicio-

nal és, doncs, un mitjà per a forçar la discontinuïtat, atès que aquella queda fossilitzada com a cosa del passat. L'autor aprofita la idea d'Agamben segons la qual les citacions dins un text fonamentalment transmeten distància. En aquesta tessitura, el Talmud no és un magatzem literari de tradicions, sinó l'expressió literària de l'autoconcepció dels seus autors. Els tannaïtes eren en realitat un grup que es trobava en competició amb els amoraïtes i que tenia com a objectiu la recitació. La perspectiva dels estudis talmúdics, doncs, adquireix noves dimensions.

L'autor fa una distinció important: fonts *versus* interpretació o narració. L'estrat narratiu anònim que trobem arreu del Talmud de Babilònia ens guia a través de les diferents fonts, les introdueix, les comenta i estableix diverses relacions entre elles. La narració i el comentari solen ser en arameu, mentre que les fonts solen ser en hebreu. La pregunta que sorgeix és: per què els autors del Talmud van voler mantenir les fonts i les interpretacions per separat? La resposta de Halivni i Friedman és que l'estructura d'estrats en què es presenta el Talmud és un reflex dels diversos estadis en la formació del text: hi havia una distància cronològica entre les fonts i els qui en van escriure la interpretació, de manera que l'estructura del Talmud serviria per a treure importància o bé amagar, en cert sentit, aquesta distància. En comparar alguns passatges del Talmud de Babilònia (TB) amb els seus paral·lels més antics del Talmud de Jerusalem (TJ), l'autor mostra que algunes opinions d'autor són represes en el TB pel narrador anònim. És a dir, hi ha una dinàmica de creació de distància entre fonts i interpretació. En les acadèmies babilòniques, on tant la transmissió com la innovació eren apreciades, els erudits es podien presentar com a transmissors fidels de la tradició del passat i, ensems, com a intèrprets innovadors d'aquestes tradicions.

Vidas pensa que els mestres del Talmud es veien a si mateixos com a diferents dels «recitadors» —els *tanna'im*— o mestres de la Mixnà. (Aquí hi ha una confusió possible, atès que l'autor creu que aquests *tanna'im* són diferents dels savis del període tannaític de la Mixnà: es tracta d'aquells qui se centren en la recitació i transmissió de les tradicions rabíniques, i que són considerats negativament en diversos passatges talmúdics.)

En aquest ambient cultural, doncs, els textos màgics i la literatura dels Hekhalot —els palaus celestials— serien els rivals del món reflectit pel TB. Aquells posen l'èmfasi en una aproximació ritual a la recitació de la tradició, sense cap perspectiva crítica, amb l'objectiu d'esdevenir aptes per a participar en la litúrgia celestial.

En el període gaònic es van produir uns canvis decisius en la comprensió del món intel·lectual que hi havia hagut fins aleshores: *talmud* deixa de significar un treball i un compromís analític amb les tradicions rabíniques i esdevé el Talmud, un text fixat que cal estudiar.

Una ressenya difícilment pot fer justícia a un llibre d'alta volada acadèmica com el de Moulie Vidas. Darrere d'aquestes pàgines hi ha profundes intuïcions d'història cultural del judaisme que, de ben segur, s'hauran d'aprofundir. El TB conté milers de textos, d'argumentacions i de discussions. L'autor, evidentment, sols es pot fixar en un nombre reduït de passatges que li han servit per a formular les seves propostes, que crec que tendeixen a configurar una perspectiva nova i fins ara inèdita en l'estudi científic del Talmud de Babilònia. Crec que és de justícia citar el paràgraf final del llibre:

The developments surveyed in the last few pages transformed the function of tradition in Jewish culture, the production of Jewish texts, and the way the Talmud's negotiation of tradition was understood. The inquiry undertaken in this book has aimed to reconstruct not just this negotiation, but also the dynamic world of tensions, dispositions, and ambitions of which it was a part: the competitive drive of the Talmud's creators to dazzle their demanding audiences with performances that worked to showcase innovation or outdo previous treatments; the sharpness and humor of the storytellers who exposed the political absurdity behind venerable knowledge; the power with which ritual recitation offered its practitioners to traverse time and embody their sacred texts; the boldness in the Talmud's avoidance of that bridge between past and present and its creation of an ethos of study that thrived over that gap; and the soaring ambition of the Hekhalot authors, who asserted their own vision of tradition with heavenly palaces and princely angels (p. 213).

Cal felicitar l'autor per aquest estudi brillant d'història cultural, que de ben segur que caldrà tenir en compte per a continuar estudiant aquesta obra singular i fascinant que és el Talmud.

JOAN FERRER
Universitat de Girona
joan.ferrer@udg.edu

Carme BATLLE I GALLART. *L'aljama de la Seu d'Urgell medieval: Una comunitat jueva del Pirineu català.* Barcelona: Rafael Dalmau, 2016. 246 p.; 19,5 cm. ISBN 978-84-232-0818-0.

Entre les seves nombroses publicacions, la Dra. Batlle, ben coneguda per la seva llarga trajectòria de docència i de recerca en la Universitat de Barcelona —recerca, ja no cal dir-ho, feta amb el més rigorós mètode que s'estila entre els bons historiadors—, ja hi tenia un bon nombre d'estudis, llargs o curts, sobre la història de la Seu d'Urgell i, en concret, també sobre la seva població jueva en la baixa edat mitjana. Ara, en una labor que al mateix temps és de síntesi i d'investigació perseverant, amb unes aportacions que continuen essent pouades sobretot dels rics arxius eclesiàstics i municipals de la Seu d'Urgell, i que se'ns promet que continuarà, ens ofereix una obra alhora de conjunt i que no renuncia a baixar als més petits detalls, sempre tan il·lustratiu.

Per això, el seguiment de la vida de l'aljama de la Seu en el seu conjunt va acompanyat de nombroses notícies sobre la vida quotidiana i relats de costums, amb trets segurament semblants als d'altres comunitats jueves d'aquell temps que, si bé són prou coneguts dels experts, no ho són tant del gran públic, al qual també s'adreça aquest llibre.

La primera notícia documentada referent a una família assentada a la Seu és de 1255, però tot fa pensar que ja hi havia jueus anteriorment, i que uns i altres possiblement hi vingueren fugint de les persecucions que s'havien desfermat en el regne de França i que havien colpit especialment les terres del Llenguadoc. L'aljama de la Seu, que fou sempre relativament reduïda i molt més petita, per exemple, que la veïna de Puigcerdà, estava sota la protecció del bisbe, probablement per una concessió reial ja de Jaume I. El 1263 hi hagué una crisi, provocada per una causa judicial contra un jueu, en la qual fou absolt, però que li provocà especials dificultats, de manera que la seva família, que havia esdevingut important, desapareix de la documentació. Així i tot, l'aljama albergava en aquells temps unes deu famílies, entre les quals és conegut un tal Salomó, autor d'un comentari filosòfic a Averroes.

De temps propers als mals anys que precediren i acompanyaren l'expansió de la pesta ens han arribat notícies importants sobre una de les grans famílies de l'aljama, els Bedoz, de la qual es conserva un testament amb inventari detallat dels atuells de la casa i, especialment, de la seva biblioteca, pròpia d'un rabí. Surten aquí i allà noms de metges i fins i tot d'algun dictamen mèdic, així com de menestrals de diferents menes (sastres, argenters, pelleters, pergaminers, etc.). I es fan més corrents i importants els préstecs, sobretot a la menuda, en uns anys que foren difícils per a la població, cosa

que va permetre als jueus la compra de cases i de propietats agrícoles, i que es pot també relacionar amb una impopularitat creixent envers ells, que succeí a un temps de relativa bona harmonia, ambdues coses documentades amb precisió per l'autora.

També començant en aquesta època, però amb una duració més llarga, resulta ben coneguda, i ben estudiada, la família dels Maseres, les últimes notícies dels quals, per línia femenina, arriben a la fi del segle XIV a la Seu, mentre que Samuel de Maseres s'havia instal·lat a Perpinyà, D'alguns d'aquests jueus molt acabats en coneixem un testament força detallat i l'existència a la seva biblioteca d'uns llibres de medicina. Una altra família especialment coneguda per la documentació és la dels Cohén, amb notícies que van del 1304 al 1375.

L'estudi d'aquestes tres famílies que, precisament a causa del seu més gran pes específic, han deixat més rastre documental és un tret notable del llibre i una mostra ensems del rigor amb què s'ha treballat. En donen fe els arbres genealògics inclosos en les seves pàgines, de tan fàcil interpretació i de tan laboriosa elaboració: el dels Bedoz, el molt complet i complicat dels Maseres i el dels Cohén.

Es donen notícies de jueus que habitaren en llocs veïns de la Seu, i l'autora del llibre subratlla la importància que tant ells com els de la Seu tenien per a l'economia de la ciutat i del seu entorn, situat entre el vescomtat de Castellbò, enemic tradicional del bisbe, i la vegueria de Cerdanya, pertanyent llavors al regne de Mallorca, de manera que, «per a les autoritats urbanes, el batlle episcopal i l'aljama hebrea apareixien unides per a la defensa dels interessos generals i de la pau de les terres del domini del bisbe».

Venen cap al final del llibre les notícies sobre la nova sinagoga de la Seu, instal·lada en temps més antics en la casa particular d'un jueu benestant, i, encara que de modestes dimensions, edificada, reedificada i reparada posteriorment entre el 1383 i el 1411.

Sobre la repercussió dels terribles avalots de 1391 contra els jueus, que s'estengueren per tota la Península, sembla que a la Seu les autoritats van aconseguir protegir-los. Però, en canvi, no van poder evitar que uns escamots marxessin armats cap a Puigcerdà per participar en aquella cruenta repressió.

Ja hem vist que la sinagoga nova de la Seu es construïa i s'ampliava precisament abans i després d'aquesta data, senyal d'una bona entesa amb les autoritats. Però, a partir del 1414 i el 1422, amb la nova legislació papal i les intervencions dràstiques d'un nou bisbe, la vida dels jueus es feu més difícil, i les últimes notícies que tenim fins ara d'un document signat a la Seu per un jueu són del 1441.

L'autora del llibre l'acaba parlant de la segona meitat del segle xv amb aquestes paraules: «L'evident decadència general de la ciutat, manifestada amb les contínues reparacions de murs i ponts i empitjorada per la guerra civil, devia provocar la desaparició gairebé total de la comunitat hebrea, que mai no havia estat gaire nombrosa, per la qual cosa no calgué arribar a l'expulsió general decretada pels reis Ferran i Isabel. Aquest i alguns altres interrogants presentats en el text potser podran ser aclarits per les nostres actuals recerques i per les que encara projectem dur a terme en el futur». Esperem que les notícies procedents d'aquestes «recerques actuals» i de les que «encara projectem» no triguin a arribar-nos.

Tanquen el llibre una àmplia bibliografia i un índex onomàstic dels jueus documentats.

ENRIC MOLINÉ
Societat Cultural Urgel·litana
enricmol@gmail.com

Howard KREISEL. *Judaism as philosophy: Studies in Maimonides and the medieval Jewish philosophers of Provence.* Boston: Academic Studies Press, 2015. 473 p.; 23,4 cm. ISBN 978-1-61811-179-1 (Emunot: Jewish Philosophy and Kabbalah)

Haim (Howard) Kreisel, professor de filosofia jueva a la Universitat Ben-Gurion del Nègueb i cap del Goldstein-Goren International Center for Jewish Thought, ha treballat extensament en el camp de la filosofia jueva medieval. Autor de diversos estudis i edicions dins d'aquest àmbit, en aquesta ocasió ens presenta un volum amb el recull de diversos articles revisats, prèviament publicats en anglès i hebreu entre els anys 2007 i 2012, al voltant de la figura de Maimònides, la influència de les seves doctrines en els filòsofs provençals i la transmissió i recepció de les seves obres. La compilació pertany a la col·lecció «Emunot: Jewish Philosophy and Kabbalah», de l'Academic Studies Press, dirigida per Dov Schwartz, de la Universitat de Bar-Ilan, que des de l'any 2008 ens ofereix assajos sobre les diverses àrees del pensament jueu des del temps de la literatura rabínica i del misticisme fins al període modern i contemporani.

L'obra, encapçalada per un breu prefaci de l'autor, s'estructura en tres seccions, les quals es divideixen en un total d'onze capítols que corresponen a cadascun dels articles que es presenten i es distribueixen harmònicament

d'acord amb l'eix vertebrador de cada part. Les qüestions centrals d'aquest recull versen sobre la llei divina, la creació del món, el profetisme i la saviesa, la profecia mosaica, les raons dels manaments, la mística i la pregària. El llibre culmina amb un extens repertori bibliogràfic i un acurat, sempre de gran utilitat, índex de matèries.

A la primera part, Kreisel ens introdueix un tema que ha tractat a bastament en els seus estudis precedents: la visió de Déu, el messianisme i els conceptes de religió i d'eternitat de Maimònides. En particular, en el tercer capítol, aborda amb profunditat els problemes i les contradiccions que generen els arguments de l'autor al voltant de la doctrina esotèrica de la creació del món i l'eternitat de l'univers. Certament, la seva postura sobre aquesta qüestió ha estat de les més controvertides i discutides al llarg dels segles i Kreisel mateix ens confessa la dificultat a l'hora d'escometre aquest tema. En apèndix, presenta les teories i discussions dels qui perceben, més que una interpretació esotèrica de RaMBaM, la representació platònica de la Creació en els seus escrits.

A la segona part, a parer nostre de gran interès, l'autor s'endinsa en l'estudi de tres pensadors jueus provençals, Mossé ibn Tibbon, Leví ben Abraham i Nissim ben Mossé de Marsella, en presenta el perfil biogràfic i bibliogràfic i n'examina els punts d'acord i de divergència amb les concepcions de Maimònides. Introdueix la figura de Mossé ibn Tibbon a partir de la traducció del *More nebuqim* («Guia dels perplexos») i d'una disquisició de la paràbola del rei d'aquesta obra (3.51), en què es descriuen els grups de població segons la proximitat física al palau del monarca.¹ A continuació, l'obra enciclopèdica *Livyat hen* («Corona de gràcia») és el fil conductor que pren per presentar Leví ben Abraham. Kreisel coneix bé aquesta obra, ja que n'ha portat a terme l'edició crítica de diverses parts.² Al seu entendre, aquesta composició, en aquest àmbit intel·lectual, és la que més esforços fa per acostar-se i difondre el «pro-

1. Kreisel, en una obra conjunta amb Colette Sirat i Avraham Israel, ha portat a terme l'edició d'algun dels escrits de l'autor: MOSSÉ IBN TIBBON, *The Writings of R. Moshe Ibn Tibbon*, Beerxeba, Ben-Gurion of the University Press, 2010.

2. LEVI BEN ABRAHAM, *Livyat Hen: The work of Creation* [en hebreu], Jerusalem, World Union of Jewish Studies, 2004; *Livyat Hen: The quality of Prophecy and the secrets of the Torah* [en hebreu], Beerxeba, Ben Gurion University of the Negev Press, 2007; *Livyat Hen: The work of Chariot* [en hebreu], Jerusalem, World Union of Jewish Studies, 2013; *Livyat Hen: The secrets of the faith and the gate of the Haggadah* [en hebreu], Beerxeba, Ben Gurion University of the Negev Press, 2014.

grama pedagògic» de RaMBaM. Per concloure la secció, l'autor s'acosta al polèmic comentari sobre el Pentateuc de Nissim de Marsella, el *Ma'aseh Nissim*, obra que també ha editat i que cerca trobar una explicació racional als miracles dels relats bíblics.³ Nissim vol revelar la veritat i il·luminar les ments dels seus correligionaris i va molt més enllà que els seus predecessors. Però, com Maimònides, té molt present la seva responsabilitat pública i el seu compromís amb la Torà.

La darrera part la consagra a la recepció i influència de les obres maimonidianes a Provença. Dedicava un extens capítol al pas de l'esoterisme a la ciència racionalista, especialment a partir de les tradicions al voltant de la mística de la *merkavà* que connecta amb Maimònides, la filosofia d'Aristòtil i la polèmica racionalista. Tot seguit, el profetisme i la saviesa són els temes principals del capítol següent. Per a RaMBaM, la possibilitat de la profecia és un dels fonaments de la Torà, i negar aquesta facultat representa una greu transgressió de la Llei. En va establir onze nivells i va definir el profeta com aquell qui és savi, valent, d'esperit ascètic, auster, que té la facultat de comprendre i que gaudeix de bona salut. D'altra banda, entenia la figura del savi com aquell que havia assolit un coneixement íntegre de les ciències que culminaven en la metafísica, és a dir, el veritable filòsof, una visió divergent de la tradicional, que el defineix com l'expert en la llei jueva. Kreisel examina ambdós conceptes en els filòsofs provençals i catalans i en especial en les obres de Gersònides, Samuel ibn Tibbon i els autors estudiats anteriorment. Finalment, tanca la secció amb tres breus capítols dedicats a la profecia de Moisès, l'argumentació dels manaments en la *Guia dels perplexos* i el significat de la pregària. Sobre aquesta qüestió conclou que el sentit de l'oració per part dels filòsofs provençals seguidors de Maimònides més radicals reflecteix una clara ruptura amb la concepció tradicional segons la qual Déu és conscient de les oracions de cada individu i té el poder per a concedir la petició del qui prega. Entenien que no hi ha una relació immediata entre la divinitat i la persona i que el valor de la pregària recau sobre el funcionament de l'ordre mundial, que és impersonal. Consideraren la contemplació filosòfica com la darrera forma de pregària i el seu objectiu era la facultat superior del coneixement, és a dir, l'intel·lecte actiu. Tanmateix, la tendència més moderada va derivar cap a una visió més alternativa de la relació de Déu amb el món, que estava al corrent de les pregàries personals, però que no podia canviar la substància dels designis divins.

3. NISSIM DE MARSELLA, *Ma'aseh Nissim*, Jerusalem, Mekize Nirdamim, 2000.

Per acabar, dins d'aquest darrer apartat afegeix en apèndix la traducció de la secció del *Livyat Hen* de Leví ben Abraham sobre els misteris de l'oració.

Si bé el volum no aporta res d'inèdit per als qui coneixen la trajectòria de Kreisel, l'autor ha tingut cura de fer una revisió completa dels treballs precedents i no s'ha limitat a presentar una simple recopilació d'articles. A més a més de traduir a l'anglès els que s'havien publicat en hebreu, s'ha esmerçat a reexaminar amb rigor els estudis publicats, afegir notes de referència interna entre els diversos apartats, suprimir passatges sobers o reiteratius i ampliar o modificar-ne alguns punts. Així mateix, ha sabut escollir el material adequat per a configurar cada una de les seccions i el resultat ha estat una obra equilibrada, que ens serveix tant de manual de consulta com d'eina per a aprofundir en alguns aspectes de la doctrina de Maimònides. El llibre és especialment interessant per a endinsar-nos en les concepcions, reflexions i judicis dels tres pensadors provençals esmentats, tal vegada més coneguts per altres activitats, com la faceta de traductor de Mossé ibn Tibbon. Més enllà d'espigolar les dades biogràfiques d'aquests personatges, Kreisel sintetitza la recerca que ha dut a terme durant els darrers anys al voltat de la producció filosòfica d'aquestes tres figures, algunes de les obres dels quals ha editat. Així doncs, les tres seccions s'enllacen amb cura i ens mostren una visió dilatada dels problemes fonamentals del pensament de Maimònides i de les fortes conseqüències de les seves doctrines en l'àmbit jueu provençal i català. Tanmateix, tot i l'harmonia del repertori, trobem a faltar un darrer capítol de conclusions generals que sintetitzi i examini el conjunt de les tesis i els raonaments exposats.

En definitiva, som davant d'una obra de consulta de gran utilitat que és el resultat de molts anys d'estudi i de recerca. Un llibre especialment dirigit al lector desconixedor de la llengua hebrea, que no pot accedir amb destresa al prolífic i brillant treball de Kreisel.

ESPERANÇA VALLS I PUJOL
Institut d'Estudis Món Juïc
espevalls@gmail.com

Tabula gratulatoria

Ana María Bejarano
Angelina Borràs i Planas
Tessa Calders i Artís
Pere Casanellas i Bassols
Maria Josep Estanyol
Joan Ferrer i Costa
Fundació Privada l'Esquerda
Grup de Recerca Consolidat en Estudis Medievals Espai, Poder i Cultura,
Universitat de Lleida
Albert Lizandra Priet
Josep M. Llobet i Portella
Irene Llop i Jordana
J. Ramon Magdalena Nom de Déu
Patrícia Martínez i Álvarez
Enric Moliné Coll
M. Antònia Nogueras Hernández
Imma Ollich i Castanyer
Sílvia Planas Marcé
Gloria Polonio Luque
Anna Rich Abad
Flocel Sabaté
Esperança Valls i Pujol
Eulàlia Vernet i Pons
Constantino Vidal Salmerón

Instruccions resumides per als autors¹

1. Idiomes

La llengua de la revista és el català. El Comitè Editorial pot acceptar també articles escrits en castellà, francès, italià, occità o anglès.

2. Tramesa dels manuscrits

Els manuscrits s'han d'enviar en forma de fitxer informàtic per mitjà del programa Open Journal System (OJS) amb què funciona el web de l'Hemeroteca Científica Catalana (HCC): <http://revistes.iec.cat/index.php/tamid/>. Prèviament us heu d'haver registrat com a lector i autor de la revista fent servir l'enllaç «Registre» de dalt de les pàgines. Inicieu sessió en el menú de la dreta. En la «Pàgina inicial de l'usuari/usuària», feu clic en l'enllaç «Autor».

El treball no pot haver estat publicat anteriorment i ha d'haver estat enviat únicament a la revista TAMID per a la seva avaluació i publicació. En efectuar el pas 1 de la tramesa amb l'OJS, els autors han de marcar els sis quadres de verificació de l'apartat «Llista de control de la tramesa» i el quadre de verifica-

---

1. Es pot consultar la versió completa d'aquestes instruccions en l'apartat corresponent de la versió electrònica de la revista: <http://revistes.iec.cat/index.php/tamid/information/authors>.